

---

tanulmány a meséről

MAJTÉNYI MIHÁLY

Ha az emlékezés függőnye fellebben — a legfinomabb köd és legselymesebb fátyol anyagából van ez a függöny —, a gyerekkorból előbújó emlékünkné legszebbje a mese. Megfoghatatlan, ködszerű, derengő, homályos, sokszor még zűrzavaros, megemészthetetlen fogalmakkal.

Közeledtek megint, ti lenge árnyak,
Kik egykor régen földerengtetek.
Próbáljam most itt fogni mindahánytat?

— küszködik a régi mesével Goethe a *Faust* ajánlásában. Igen, csodálatos birodalom ez, csodálatos színterekkel és csodálatos szereplőkkel... olyan napsütéssel, ami nincs, és olyan holdfényvel, amely már nem lesz soha többé... olyan borzongásokkal a bőrünk alatt, amelyben csak a legnagyobb lázak idején lesz megint osztályrészünk. Olyan értelmes és értelmetlen dolgokkal, amelyekben sem a tér, sem az idő — az emberiségnek ez a két kalodaszöge — nem számít éppen semmit... Talán az a mese. Talán. Ahol semmi sincs a helyén, és mégis minden a helyén van, ahol benéztünk az ajtón és bementünk az ablakon, ahol az állatok csodálatos, zengő, emberi nyelven beszélnek. És a tárgyak is. Ahol palackban székel a bölcsesség szelleme és egyszerű lámpásban a hatalomé...

Bizonyos lexikális megfogalmazások, bizonyos kész képletek, bizonyos empirizmus nélkül nehéz ilyen kiszabott szűk helyen megközelíteni a feltett kérdést és a felvetett problémát: mi a mese... Ezekben a megfogalmazásokban természetesen alapvetően a népmeséről van szó, mint a mese igazi alapjáról és formájáról. A speciális gyermekmese, amelyre az előbb utaltunk, az mese ugyan, a mese fogalmának minden alapelemével, de többnyire kiszublimált formája valaminek, amit valahol talán nem is mesének írtak le. Az *Ezeregyéjszaka*, amelyből kiszublimálták az erotikát, a verizmust... Andersen, akiből kiszublimálták a keserűséget, Swift *Gulliverje*, akiből kimosták a kor szatíráját. Az ifjúsági mesék

nagy része olyasmi, ahol feltétlenül a nemes, a szép, a jó és az igazság győzelme kerül premier plánba... néha azonban csupán azért, hogy a gyermeket a helyes és sűrű mosakodásra ösztönözzük.

A népmese az irodalomelméletben: a szabadon szárnyaló, naiv, gyermekies népi képzelet alkotása. A népmese eszerint nem vet ügyet sem az időre, sem a helyre, a lehetetlent is lehetségesnek tünteti fel. Szájról szájra jár, így veszi át egyik nemzedék a másiktól, átlépi az országhatárokat, sőt a nyelvterületeket. Sőt azt állítja a mese körüli elmélet, hogy a legtöbb mese csaknem minden országban ugyanaz, mert az ősnépek gondolkodása és világszemlélete is nagyjából azonos. Szerkesztés és költői finomság dolgában azonban az igazi népmese... keleti jövevény. A népmeséről elmélkedve azonban önkéntelenül adódik a további párhuzam is: tudniillik rájövünk a népmese és népköltés azonos alapjaira. Mind a kettő az úgynevezett íratlan irodalom része... szájhagyomány. Persze fejlődésében a népköltés a líráival, verssel, tehát a költészettel azonos, míg a népmese a továbbfejlődésében korunkban — az anekdotán keresztül — az elbeszélésig vezet.

Ha már időben így visszamentünk, vissza kell mennünk egész a fundamentumig. A barlanglakói.

A barlanglakó, cölöpházlakó ősember volt az első mesemondó. Meséi persze ma már nincsenek meg — nyomuk sincs a mai meséinkben — mégis ránk maradtak egykori rajzok nyomán. A barlanglakók falára vésett vadászjelenetek... mind megannyi meséi az ősembernek. Ezek a rajzokon tisztán és világosan érezni az alkotás, a mese izgalmát. Le rajzolták a bölényt, körülötte vadászokat, ahogy husángokkal, kövekkel rohamozták az állatot. A bölény persze legtöbbször túl nagyra sikerült, az emberek alakja körülötte túl kicsiny; beszédes példája ez annak, hogy a rajzoló a veszélyt és a vállalkozást is túlméretezte.

Nem tudom, találkozta-e már mesélő emberrel, igazi mesemondóval, népmesemondóval. Elvéve faluhelyen talán ma is akad (elmondhatják a mesegyűjtők), fiatalkoromban még sok volt belőlük. Emlékszem egy ilyen találkozásra, a próza, ahogy elhelyezkedett, behunyta a szemét, és fújta, mondta. Úgy folyt a szájáról a szó, nem volt abban egyetlen hibás szófűzés sem, ahogy beszélt. Valami vaslogika vonult át ezen a mesén... mégsem volt egészen betanult szöveg, mert több ízben is, amikor megismételte a mesét, jegyezgettem, és eltért. Másként — legalábbis más szavakkal — mondta el, lényege azonban ugyanaz volt. Érezni lehetett, hogy valami erős szubjektív meggyőződésen át a mese anyaga valami testet öltött igazsággá vált benne. S úgy festett a dolog, hogy a mese valamennyi természetfeletti elemét, valamennyi hazugságát is erősen magáévá tette.

A mese újabban valami csodálatos reneszánszát érte meg. Az új telekommunikációs találmányok tették lehetővé, hogy a mese újult erővel lépjen a gyermekek... és hát a felnőttek életébe is. Itt vannak a rajzfilmek, amelyek csodálatos szárnyain régi és új mese egyaránt felrepül. Ez más nyelv ugyan, a rajz nyelve, amely eddig a meséskönyvekben csak az illusztráció sevédszerepét töltötte be... most ő vette át a primet. Itt van aztán a rádió a maga határtalan lehetőségével, a zene és a mondott szöveg csodálatos összjátékával, aztán a sokszínű televízió... a mese tehát nagyon is él a mi korunkban. Ez az egész újszerű „volt egyszer, hol nem volt...”

Szívesen szolgálok a mese egész családfájával, pontos meghatározások szerint a népmese (tündérmese), az állatmese vagy oktatómese (latinul: fabula), a talalós mese vagy enigma, a verses rejtvény, sőt a kereszt-rejtvény is mint az utóbbinak valamiféle racionalizált kései csökevénye. A családfa ágai aztán más síkon is szétágaznak a politikai szatíráig, a színház, tv és rádió szatirikus jeleneteiig, amelyek szintén a mese eszközeivel és elemeivel ostoroznak negatív jelenségeket. Szóval a mesék hatalmas családja behálózza az egész életet.

A meséről beszélve nem hagyhatjuk figyelmen kívül a mese szó másik értelmét. A mese szó másik értelme ugyanis az elbeszélő és eseményes tárgyú költemények anyaga, az eposz szüzséje, a dráma cselekménye, az elbeszélés cselekménye, a regény és film sztorija, szóval a mese általában mint költött történet. Milyen messze van látszólag a falun példálódzó, régi tündérmesék nyelvén megszólaló, mosolygással fogadott vaktörténetek elmondója a mai elbeszélés- és regényírótól, és mennyire ugyanazok mégis az indokok, amelyek a kétféle kultúrájú két embert áthatják. A „volt egyszer, hol nem volt”, az megmutatkozás, megnyilatkozás, kifejezés. Felütöm a regényt, és megindul a „volt egyszer, hol nem volt”... mert volt is meg nem is volt (van is és nincs is), ami a lapokon következik! Még a legszubbtilisebb, lélekanalízissal telt *Jean Christophe*-nak, Romain Rolland regényének is van meséje, és Strindberg hatalmas könyvének, a *Lélek fejlődésének* is, nem is beszélve a legmodernebbekről, ahol a regény a cselekmények belső átélésének izgalma és visszhangja, a mese elemeit azonban még ebben a belső öntükrözésben sem nélkülözheti. Sem az *előadásban*, sem a *cselekményben*. Cselekménymentes csak egy költői mű absztrakciója, impresszionista befelénkezés lehet... csak hogy az nem a meséből fejlődött, hanem az énekből! Vagy egyenesen a filozófia — a tiszta filozófia egészen másfajta szótárából, a szavak egészen más értékéből... ezen a vonalon továbbmenve azonban túlságosan elkanyarodnánk tárgyunktól!

*

Ez a mi tájunk, síksági tájunk általában meseszegény. A magyar népmese szempontjából mégis van két csücske talajunknak... éppen a nagy vizek, a nagy folyók két sarka, ahol népmesék gazdag folklóráját kutat-hatjuk; az egyik a baranyai vidék, a másik pedig Felső-Bánátnak Tisza menti része, körülbelül Csókától Oroszlámosig... Vrbica, Szaján, Szánád... ez az a terület, amelyek népdal- és népmesekincséről számos adatunk van.

Nem érdektelen, hogy Kálmány Lajos múlt század végi gyűjtésében találtam egy népmesét, amely... kétnyelvű. Magyar népmese, és mégis kétnyelvű: szerb és magyar. Hallgassuk csak meg ezt az érdekes mesét:

Krisztus, társasága és a szerb

Mikó Krisztus Urunk, szent Pétör mög Illés utasztak, aszongya Krisztus Urunk:

— Nagyon szomjas vagyok, bemögyök, ennek a szerb embörnek van sok bora, kérök étý pohár bort.

Bemén az úristen, beköszönt, kér étý pohár bort.

— Ki vagy tē?
 — En vagyok az úristen!
 — En aggyak nekōd? Sz' mēk te tartozol, erigy zbogom!
 Kimōnt az úristen, kérdōzi Illēs: Kapott-é?
 — Dehogy kaptam!
 — No majd bemēk én!
 Bemōnt Illēs. Bēköszöntött, kért ēty pohár bort.
 — Ki vagy tē?
 — En vagyok Illēs!
 — Te úgyis kōtyagos vagy, ha nem iszol is, Ilija, mer mikor a tē neved napja van, gyün ám a jēgesō, a szél! Így is ojan égháborút csinálsz, hát ha még bort innál! Idi zbogom!
 Mikor kigyütt Illēs, kérdōzi Péter, hogy kapott-é.
 — Dehogy kaptam!
 — No maj bemēk én!
 Bemōnt Pētōr, ō tudott szerbül is egy keveset.
 — Dobar dán, deda! (Vagyis hogy jó napot.)
 Aszongya a szerb:
 — Bog pomoga! (Vagyis hogy fogadj isten.)
 — Dáj mi parcsi vīna! — mondja Pētōr.
 — Ki vaty te?
 — Szveti Petár, hát nem ismersz?!
 — Zsena — kiáltja a szerb —, hozzál egy kulacs bort!
 És akkor Pētōrt leültette.
 — Honne adnék nekōd bort, mikor a tē neved napja van, van búza, hajma, uborka, tōk! Szedi!
 Szent Pētōr aztán leült, kapott ebédet is, bort is egy kulaccsal. Itt a vége, szaladj véle!

Nem is olyan naivak sokszor azok a népmesék... éppen a misztikum, a vallásosság felé találunk sok-sok kétkevést bennük... itt van például egy verbicai mese, *Ádám teremtéséről* — ez a címe.

Mikō az Ūr Isten teremtōtte Adámot, agyagbúl formálta, odatámasztotta egy sōvényhōn, hogy a nap mögszárítsa, akkō takaros embōr lōsz... de *ki fonta a sōvényt?*

De nemcsak a misztikummal áll valamennyire harcban ez a bánáti viharok, a nagybirtokok hajdani földje... még egy gyerekversikében is találtam utalást ilyesmire.

Kása, kása... isten áldása
 'Z úraság meglátja, hasadból kiássa

— énekelték éppen Csókán az ezernyolcszázhetvenes-nyolcvanas években.

*

A mese... végtelen. Láttuk, hogy a barlangtól kezdve kíséri az embert a *hol volt, hol nem volt...*, a *vadászmese*, a *halászmese*, a *tündérmese*... mind-mind a gyermekkori olvasmányokig, a gyermekmeséig... sőt a legújabb technikai találmányok segítségével született meséig, a rádió-mesejátékig, a rajzfilmig és a televíziós gyermekmeséig. A mese végtelen, a mese örök... benne szereplő alakjai is... halhatatlanok! Szereplője az ember vagy az emberi tulajdonságokkal felruházott állat

vagy tárgy... halhatatlan ugye Bolond Istóktól Árgyirius királyfiig, Csalóka Pétertől Miki Mausig, meg addig, hogy... nem félünk a farkastól! Örökké élnek, mondom, az emberi lélek nagy panoptikumában... ám egyszer egy költő visszájára fordította a dolgot, és egy versben a mese néhány elemével *a véges embert* énekelte meg, a kortársat... Ez a költő Kosztolányi volt, Kosztolányi Dezső, és hallgassuk csak az ő líráján, hogy hangzik a *Hol volt, hol nem volt!*

Valaki meghalt, egyszerű, szürke ember, és a költő *Halotti beszédet* mond fölötte. S így fejezi be a verset:

Keresheted őt, nem leled, hiába,
se itt, se Fokföldön, se Ázsiába
a múltba sem és a gazdag jövőben
akárki megszülethet már, csak ő nem.
Többé soha
nem gyúl ki halvány-furcsa mosolya.
Szegény a forgandó, tündér szerencse,
hogy e csodát újjólag megteremtse.

Édes barátaim, olyan ez éppen,
mint az az ember ottan a mesében.
Az élet egyszer csak őrája gondolt,
mi meg mesélni kezdtünk róla: „Hol volt...”,
majd rázuhant a mázsás, szörnyű mennybolt,
s mi ezt meséljük róla sírva: „Nem volt...”
Úgy fekszik ő, ki küzdve tört a jobbra,
mint önmagának dermedt-néma szobra.
Nem kelti föl se könny, se szó, se vegyszer.
Hol volt, hol nem volt a világon egyszer...

valaki...

Mégis perbe szállnék a költővel, mert íme, ez a vers, ez a mese — lám — mégis *megteremtette a nagy csodát, és az elhalt embert... újból élénk varázsolta!*

Ez a varázslat... az *egyszer volt, hol nem volt*... az emberiség legnagyobb csodája mégis!